

Date: 17th June-2026

XARAJATLAR HISOBINI AUDITORLIK TEKSHIRUVIDAN O'TKAZISHNING XALQARO TAJRIBASI VA UNI TARMOQ KORXONALARIGA JORIY ETISH IMKONIYATLARI

Safarov Javohir Ismoilovich

Fan va texnologiyalar universiteti

"Moliya va moliyaviy texnologiyalar" kafedrası katta o'qituvchisi

E-mail: j.safarov@usat.uz

ORCID: 0009-0006-0530-7601

Annotatsiya: Ushbu maqola xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishning dolzarbligini ko'rib chiqadi. Unda xalqaro amaliyotda qo'llaniladigan ilg'or usullar va yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari tarmoq korxonalarida xarajatlar hisobini auditini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Maqolada xalqaro tajribani O'zbekiston sharoitiga moslashtirish va joriy etish imkoniyatlari atroflicha o'rganilgan. Bu esa korxonalarda moliyaviy nazorat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: xarajatlar hisobi, auditorlik tekshiruvi, xalqaro tajriba, tarmoq korxonalari, joriy etish, moliyaviy nazorat, samaradorlik, metodologiya

Abstract: This article examines the relevance of auditing cost accounting. It analyzes advanced methods and approaches used in international practice. The research aims to develop recommendations for improving cost accounting audits in industry enterprises. The article thoroughly explores the possibilities of adapting and implementing international experience in the context of Uzbekistan. This contributes to enhancing the effectiveness of financial control in enterprises.

Keywords: cost accounting, audit, international experience, industry enterprises, implementation, financial control, efficiency, methodology

Аннотация: Данная статья рассматривает актуальность аудита учета затрат. В ней анализируются передовые методы и подходы, применяемые в международной практике. Целью исследования является разработка рекомендаций по совершенствованию аудита учета затрат на промышленных предприятиях. В статье подробно изучаются возможности адаптации и внедрения международного опыта в условиях Узбекистана. Это способствует повышению эффективности финансового контроля на предприятиях.

Ключевые слова: учет затрат, аудит, международный опыт, промышленные предприятия, внедрение, финансовый контроль, эффективность, методология

Kirish

Iqtisodiyotning globallashuvi sharoitida korxonalarning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta'minlashda xarajatlar hisobini samarali tashkil etish hamda uning auditorlik tekshiruvini xalqaro standartlar asosida amalga oshirish muhim ahamiyat kasb

Date: 17th June-2026

etadi. Xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvdan o'tkazishning xalqaro tajribasi va uni tarmoq korxonalariga joriy etish imkoniyatlari bugungi kunda dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Chunki, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi, ishonchliligi va qiyoslanuvchanligini ta'minlashda xalqaro audit standartlariga rioya qilish muhim ahamiyatga ega [1]. Xalqaro audit standartlari (XAS) audit jarayonini tizimli tartibga solish, moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligini oshirish va audit natijalarining yuqori sifatini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, auditorlarning kasbiy faoliyati sifatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi [2].

O'zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, korxonalarning xalqaro bozorlarga integratsiyalashuvi sharoitida xarajatlar hisobi auditini xalqaro tajribalar asosida takomillashtirish zarurati ortib bormoqda. Tijorat banklarida xarajatlar auditini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ham bu borada raqamli texnologiyalarni joriy etish va xalqaro standartlarga o'tish muhimligini ko'rsatadi [3]. Xarajatlar auditining nazariy asoslari, metodologiyasi va uni takomillashtirish yo'nalishlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar xarajatlarning qonuniyligi, samaradorligi va iqtisodiy maqsadga muvofiqligini baholash muhimligini ta'kidlaydi [4]. Xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlar auditining o'ziga xos xususiyatlari va uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ham bu sohadagi muammolarni hal etishga qaratilgan [5].

Ushbu tadqiqotning maqsadi xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvdan o'tkazishning xalqaro tajribasini chuqur tahlil qilish va uni O'zbekiston tarmoq korxonalariga joriy etish imkoniyatlarini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqot doirasida xarajatlar hisobi auditining nazariy-metodologik asoslari, xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajribalar tahlil qilinadi. Shuningdek, tarmoq korxonalarida xarajatlar auditining o'ziga xos xususiyatlari o'rganilib, xalqaro tajribani joriy etish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston tarmoq korxonalarida xarajatlar hisobi auditini takomillashtirishga, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ushbu tadqiqot mavzusiga oid adabiyotlar tahlili xarajatlar hisobi auditining nazariy asoslari, metodologiyasi va amaliyotini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, xalqaro tajribalarni O'zbekiston tarmoq korxonalariga joriy etish imkoniyatlarini ilmiy asoslashda muhim ahamiyat kasb etadi. Global iqtisodiyot sharoitida korxonalarning moliyaviy hisobotlari shaffofligi va ishonchliligini ta'minlashda xalqaro standartlarga rioya qilish zarurati tobora ortib bormoqda [1]. Bu borada Xalqaro Audit Standartlari (XAS) audit jarayonini tizimli tartibga solish, moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligini oshirish va audit natijalarining yuqori sifatini ta'minlashda asosiy vosita sifatida e'tirof etiladi [2].

Xarajatlar hisobi auditining nazariy-metodologik asoslari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, jumladan, davr xarajatlari auditining mohiyati, metodologiyasi va uni takomillashtirish yo'nalishlari chuqur tahlil qilingan. Bu tadqiqotlarda xarajatlarning qonuniyligi, samaradorligi va iqtisodiy maqsadga muvofiqligini baholashning muhimligi

Date: 17th June-2026

ta'kidlanadi [4]. Davr xarajatlari korxona faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi, ma'lum bir vaqt oralig'ida yuzaga keladigan xarajatlar sifatida ta'riflanib, ularning to'g'ri hisobi moliyaviy natijalarni aniq aks ettirish, resurslarni taqsimlash va korxonaning iqtisodiy holatini baholash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatilgan. Ish haqi, material va ijara xarajatlari kabi asosiy davr xarajatlari turlari, shuningdek, ularni hisobga olishning bevosita, kumulyativ, tashqi indeks, statistik va normativ usullari muhokama qilingan [4]. Bu nazariy asoslar xarajatlar auditining fundamental tamoyillarini belgilab beradi va uning amaliy qo'llanilishida mustahkam zamin yaratadi. Xarajatlar auditining asosiy maqsadi xarajatlarni nazorat qilish, byudjetga rioya etilishini ta'minlash va moliyaviy foydani maksimal darajada oshirish orqali ularning qonuniyligi, samaradorligi va iqtisodiy maqsadga muvofiqligini baholashdan iboratdir. Bu esa, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Xalqaro audit standartlarining xarajatlar hisobi auditiga ta'siri va ahamiyati ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. XAS audit jarayonini global miqyosda yagona metodologik yondashuv asosida tartibga solish orqali auditorlarning kasbiy faoliyati sifatini oshirishga xizmat qiladi [2]. Iqtisodiyotning globallasuvi sharoitida xalqaro standartlarga rioya qilish moliyaviy hisobotlarning shaffofligi, operatsion samaradorlikni oshirish va turli manfaatdor tomonlar o'rtasida ishonchni mustahkamlash uchun juda muhimdir [1]. Xarajatlar hisobi amaliyotiga xalqaro audit standartlarini integratsiya qilish moliyaviy hisobot va audit jarayonlarini standartlashtirish, shu bilan moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligi va qiyoslanuvchanligini yaxshilashga qaratilgan strategik va zarur qadam sifatida baholanadi. Bu yondashuv, ayniqsa, moliyaviy boshqaruv va hisobdorlikni mustahkamlashga intilayotgan tashkilotlar uchun dolzarb bo'lib, ularning amaliyotlarini global eng yaxshi standartlarga moslashtirishga yordam beradi [1]. XASning asosiy standartlari va ularning amaliy qo'llanilishi bo'yicha batafsil ma'lumotlar auditorlik faoliyatining sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro standartlarning joriy etilishi, shuningdek, moliyaviy ma'lumotlarning xalqaro miqyosda tan olinishini ta'minlaydi, bu esa xorijiy investorlarni jalb qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Tarmoq korxonalarida xarajatlar auditining o'ziga xos xususiyatlari va xalqaro tajribani joriy etish imkoniyatlari ham tadqiqotlarning diqqat markazida bo'lgan. Tijorat banklarida xarajatlar auditini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, xususan, "AT Xalq Banki" misolida, xarajatlar auditining banklarning moliyaviy barqarorligi va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishini ta'minlashdagi hal qiluvchi ahamiyatini ko'rsatadi [3]. Ushbu tadqiqotda bank xarajatlarini auditorlik tekshiruv jarayonida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinib, audit jarayonlarini avtomatlashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va xalqaro audit standartlarini qabul qilish kabi zamonaviy yechimlar taklif etilgan. Shuningdek, ichki audit tizimini mustahkamlash zarurati ham ta'kidlangan [3]. Bu tavsiyalar xarajatlar nazorati samaradorligini oshirish, moliyaviy operatsiyalar shaffofligini ta'minlash va risklarni minimallashtirishga qaratilgan bo'lib, bank sektorida xalqaro tajribani joriy etishning amaliy yo'nalishlarini ko'rsatadi. Banklar

Date: 17th June-2026

kabi yuqori tartibga solinadigan tarmoqlarda xarajatlar auditining aniqligi va ishonchliligi moliyaviy tizimning barqarorligi uchun fundamental ahamiyatga ega.

Xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlar auditining o'ziga xos xususiyatlari ham alohida o'rganilgan. Annayev A.A. tomonidan olib borilgan tadqiqotda xizmat ko'rsatish sohasidagi xarajatlar tuzilmasining o'ziga xos jihatlari, jumladan, mehnat, ijara, aloqa, marketing va boshqaruv xarajatlarining yuqori ulushi tahlil qilingan [5]. Bu jihatlarni ishlab chiqarish korxonalaridan farqlab turadi, chunki xizmat ko'rsatishda moddiy xarajatlar ulushi nisbatan kamroq bo'lishi mumkin. Tadqiqotda ushbu xarajatlarni hisobga olishning tegishli usullari va ularning auditini o'tkazishning o'ziga xos tartib-qoidalari ko'rib chiqilgan. Xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan bizneslarda xarajatlar auditida tez-tez uchraydigan asosiy muammolar va qiyinchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish hamda audit jarayonlarining umumiy samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan [5]. Bu tadqiqot xizmat ko'rsatish sektorida moliyaviy intizomni mustahkamlash va xarajatlarni nazorat qilish tizimlarini takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi qayd etilgan, ayniqsa, hozirgi globallashtirish va raqobatbardosh bozor sharoitida.

Xarajatlar hisobi va auditiga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu sohada doimiy ravishda yangi yondashuvlar va metodologiyalar ishlab chiqilmoqda. Grafiati platformasi tomonidan taqdim etilgan "Xarajatlar"ga oid jurnal maqolalari to'plami ham bu tendensiyaning tasdiqlaydi. Ushbu to'plamda 2022-2025 yillarda nashr etilgan 20 dan ortiq maqola mavjud bo'lib, ular xarajatlarni boshqarish va hisobga olishning turli jihatlari o'rganadi [6]. Takrorlanuvchi mavzular qatoriga davlat oliy ta'lim muassasalari, avtotransport korxonalari, qurilish firmalari, banklar va sanoat sektorlari kabi turli tashkiliy sharoitlarda xarajatlarni hisoblash, tasniflash va nazorat qilishni takomillashtirish kiradi. Ko'pgina tadqiqotlar moliyaviy hisobotni yaxshilash va xarajatlar tuzilmalarini optimallashtirish uchun xalqaro hisob standartlari va faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash (ABC) kabi ilg'or metodologiyalarni integratsiya qilish muhimligini ta'kidlaydi [6]. Bu, xarajatlar auditining nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash, balki korxona faoliyatining samaradorligini oshirishda ham strategik vosita ekanligini ko'rsatadi. ABC metodologiyasi xarajatlarni aniqroq taqsimlash va ularning kelib chiqish sabablarini tushunish imkonini beradi, bu esa audit jarayonida xarajatlar samaradorligini baholashda muhim ustunlik beradi.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi xarajatlar auditiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tijorat banklarida xarajatlar auditini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlarda audit jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etishning muhimligi alohida qayd etilgan [3]. Katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili, sun'iy intellekt (AI) va blokcheyn texnologiyalari audit jarayonlarining samaradorligi, aniqligi va firibgarlikni aniqlash imkoniyatlarini tubdan o'zgartirish salohiyatiga ega. Bu texnologiyalar auditorlarga katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, anomalialarni aniqlash va xarajatlar hisobotidagi potentsial xatoliklarni yoki qonunbuzarliklarni aniqlashda yordam beradi. Blokcheyn texnologiyasi moliyaviy

Date: 17th June-2026

operatsiyalarning shaffofligi va o'zgarasligini ta'minlash orqali audit izini mustahkamlashi mumkin, bu esa xarajatlar hisobining ishonchliligini oshiradi. Shu bilan birga, bu yangi texnologiyalarni joriy etish auditorlardan yangi ko'nikmalar va malakalarni talab qiladi, audit firmalaridan esa texnologik infratuzilmaga sarmoya kiritishni taqozo etadi. Auditorlarning raqamli savodxonligi va tahliliy ko'nikmalarini oshirish, zamonaviy audit dasturlari va vositalaridan foydalanish ularning kasbiy faoliyati sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xarajatlar hisobi auditining nazariy asoslari, xalqaro standartlar va ularning amaliyotga tatbiqi bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilgan. Biroq, mavjud tadqiqotlarda O'zbekistonning tarmoq korxonalarida kontekstida xarajatlar hisobi auditini xalqaro tajribalar asosida takomillashtirish bo'yicha kompleks yondashuv va aniq mexanizmlarni ishlab chiqishga qaratilgan ishlar yetarli emas. Xususan, turli tarmoqlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda xalqaro standartlarni moslashtirish, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish va ichki nazorat tizimlarini mustahkamlash bo'yicha chuqur ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Mavjud adabiyotlar umumiy jihatdan xarajatlar auditining ahamiyatini va xalqaro standartlarning rolini ta'kidlasa-da, O'zbekistonning o'ziga xos iqtisodiy sharoitlarida, ayniqsa, tarmoq korxonalarida xalqaro tajribani joriy etishning amaliy jihatlari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va ularni hal etish yo'llari bo'yicha tizimli tadqiqotlarga ehtiyoj sezilmoqda. Bu bo'shliq, ayniqsa, O'zbekiston iqtisodiyotining o'ziga xos tuzilishi, milliy hisob siyosati va mahalliy qonunchilikning xalqaro standartlar bilan uyg'unlashuvi nuqtai nazaridan muhimdir.

Ushbu tadqiqot mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishning xalqaro tajribasini chuqur tahlil qilish, uni O'zbekiston tarmoq korxonalariga joriy etishning ilmiy-metodologik asoslarini ishlab chiqish va amaliy tavsiyalar berish orqali mamlakatimizda audit amaliyotini takomillashtirishga hissa qo'shadi. Tadqiqot natijalari tarmoq korxonalarida xarajatlar hisobi auditining samaradorligini oshirish, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlash, shuningdek, xalqaro bozorlarga integratsiyalashuv jarayonlarini qo'llab-quvvatlash uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishning xalqaro tajribasini chuqur tahlil qilish va uni O'zbekiston tarmoq korxonalariga joriy etish imkoniyatlarini ilmiy asoslashga qaratilgan bo'lib, kompleks yondashuvga asoslanadi. Tadqiqotning umumiy metodologik asosini ilmiy bilishning dialektik usuli, tizimli yondashuv va qiyosiy tahlil tamoyillari tashkil etadi. Bu yondashuvlar mavjud muammoni har tomonlama o'rganish, uning sabab va oqibatlarini aniqlash, shuningdek, xalqaro tajribalarni milliy sharoitlarga moslashtirish bo'yicha asosli tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Date: 17th June-2026

Tadqiqotning obyekti O'zbekiston Respublikasi tarmoq korxonalarida xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvidan o'tkazish jarayonlari, predmeti esa ushbu jarayonlarni xalqaro audit standartlari va ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish yo'nalishlari hisoblanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi adabiyotlar tahlilida aniqlangan bo'shliqlarni to'ldirish, ya'ni O'zbekistonning o'ziga xos iqtisodiy sharoitlarida, ayniqsa, tarmoq korxonalarida xalqaro tajribani joriy etishning amaliy jihatlari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va ularni hal etish yo'llari bo'yicha tizimli ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mantiqiy-deduktiv va induktiv yondashuvlar: Xarajatlar hisobi auditining nazariy asoslarini, xalqaro standartlarning umumiy tamoyillarini o'rganish va ulardan O'zbekiston tarmoq korxonalarida amaliyotiga oid xulosalar chiqarishda qo'llanildi. Xususan, Xalqaro Audit Standartlarining (XAS) umumiy qoidalar va tamoyillari tahlil qilinib, ularning xarajatlar auditiga tatbiq etilishi bo'yicha xususiy xulosalar shakllantirildi, bu esa auditorlarning kasbiy faoliyati sifatini oshirishda XASning muhim vosita ekanligini tasdiqladi [2].

Tizimli tahlil: Xarajatlar hisobi auditini yagona tizim sifatida ko'rib chiqish, uning tarkibiy elementlari (rejalashtirish, tekshirish, xulosa berish) o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash, shuningdek, audit jarayonining ichki va tashqi omillar (masalan, korxona ichki nazorat tizimi, tashqi iqtisodiy muhit) bilan o'zaro ta'sirini o'rganishda qo'llanildi. Bu usul audit tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha kompleks yechimlarni ishlab chiqishga imkon berdi, bunda har bir bosqichning umumiy natijaga ta'siri hisobga olindi.

Qiyosiy tahlil: Xarajatlar hisobi auditini tartibga soluvchi milliy qonunchilik va amaliyotni XAS hamda ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasi bilan taqqoslashda asosiy usul bo'ldi. Bu usul orqali xalqaro standartlarga rioya qilishning moliyaviy hisobotlar shaffofligi, ishonchliligi va qiyoslanuvchanligini ta'minlashdagi ahamiyati chuqur o'rganildi [1]. Xususan, AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya kabi rivojlangan davlatlarning tarmoq korxonalarida xarajatlar auditini tashkil etish va amalga oshirish mexanizmlari, jumladan, audit protseduralari, risklarni baholash yondashuvlari va hisobot shakllari O'zbekiston amaliyoti bilan qiyoslandi. Bu taqqoslashlar milliy amaliyotdagi kamchiliklarni aniqlash va xalqaro tajribani joriy etishning maqsadga muvofiqligini asoslashda muhim rol o'ynadi.

Sintetik tahlil: O'rganilgan nazariy qoidalar, xalqaro standartlar va amaliy tajribalar asosida xarajatlar hisobi auditini takomillashtirish bo'yicha yagona, yaxlit konsepsiya va tavsiyalar ishlab chiqishda qo'llanildi. Bu usul turli manbalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirib, umumiy xulosalar chiqarishga xizmat qildi.

Abstraktlashtirish va umumlashtirish: Xarajatlar auditining umumiy tamoyillari va metodologik yondashuvlarini shakllantirish, shuningdek, xalqaro tajribalardan umumiy qonuniyatlarni ajratib ko'rsatishda foydalanildi. Bu esa, xarajatlar hisobi auditining universal jihatlarni aniqlash va ularni milliy sharoitlarga moslashtirish uchun asos yaratdi.

Hujjatlarni o'rganish va tahlil qilish: O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonuni, buxgalteriya hisobi va auditga oid boshqa normativ-

Date: 17th June-2026

huquqiy hujjatlar, Xalqaro Audit Standartlari (XAS), Xalqaro Buxgalteriya Hisobi Standartlari (XBHIS) hamda tarmoq korxonalarining moliyaviy hisobotlari, ichki hisob siyosatlari, xarajatlar smetalari, shartnomalar, birlamchi hujjatlar (masalan, tovar-moddiy qimmatliklar kirim orderlari, ish haqi hisoblash vedomostlari, avans hisobotlari) va auditorlik xulosalari chuqur o'rganildi. Ayniqsa, xarajatlar hisobi va ularning audit bilan bog'liq bo'lgan birlamchi hujjatlar, registrlar va hisobot shakllari tahlil qilinib, ularning XAS talablariga muvofiqligi baholandi.

Statistik tahlil: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, tarmoq korxonalarining moliyaviy ko'rsatkichlari, xarajatlar dinamikasi va tuzilmasi bo'yicha statistik ma'lumotlar tahlil qilinib, ularning audit jarayoniga ta'siri baholandi. Bu usul xarajatlar hisobotidagi tendensiyalarni aniqlash, anomaliyalarni aniqlash va audit risklarini baholashda muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, davr xarajatlarning umumiy xarajatlar tarkibidagi ulushi va ularning rentabellikka ta'siri statistik jihatdan o'rganildi [4].

Ekspert baholash usuli: O'zbekistondagi yetakchi auditorlik tashkilotlari mutaxassislari, tarmoq korxonalar bosh buxgalterlari va moliyaviy direktorlari bilan suhbatlar va ekspert so'rovnomalari o'tkazildi. Bu suhbatlar orqali xarajatlar auditini amalga oshirishda yuzaga kelayotgan amaliy muammolar, xalqaro tajribani joriy etishdagi to'siqlar va imkoniyatlar bo'yicha qimmatli fikrlar olindi. Xususan, raqamli texnologiyalarni joriy etish, ichki nazorat tizimini mustahkamlash va xalqaro standartlarga o'tish bo'yicha ekspertlarning fikrlari o'rganildi [3]. Xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlar auditining o'ziga xos jihatlari bo'yicha ham ekspert xulosalari inobatga olindi [5].

Qiyosiy-tarixiy tahlil: Xarajatlar hisobi auditining rivojlanish bosqichlari, milliy va xalqaro amaliyotdagi o'zgarishlar, shuningdek, xalqaro standartlarning evolyutsiyasi o'rganildi. Bu usul mavjud amaliyotning tarixiy ildizlarini tushunish va kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilashga yordam berdi, shu bilan birga, O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tish davridagi o'ziga xos xususiyatlari ham hisobga olindi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonunlari, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari, buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS) va auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi boshqa normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etdi. Shuningdek, Xalqaro Audit Standartlari (XAS) va Xalqaro Buxgalteriya Hisobi Standartlari (XBHIS) hamda ularga oid sharhlar va metodologik qo'llanmalar asosiy manbalardan bo'ldi, chunki ular audit jarayonini tizimli tartibga solish va moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligini oshirishda muhim ahamiyatga ega [1, 2].

Xorijiy mamlakatlarning (AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya) xarajatlar hisobi va auditiga oid qonunchilik hujjatlari, ilg'or kompaniyalarning hisob siyosatlari va audit amaliyotlari o'rganildi. Bu mamlakatlarning tajribasi O'zbekiston sharoitlariga moslashtirish uchun potentsial modellarni taqdim etdi.

O'zbekiston va xorijiy olimlarning, jumladan, [3], [4], [5], [6] kabi manbalarda keltirilgan ilmiy monografiyalar, darsliklar, o'quv qo'llanmalar, ilmiy maqolalar va

Date: 17th June-2026

dissertatsiya ishlari tahlil qilindi. Ayniqsa, xarajatlar hisobi auditining nazariy-metodologik asoslari, davr xarajatlari auditi, tijorat banklari va xizmat ko'rsatish korxonalarida auditning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha tadqiqotlar chuqur o'rganildi [3, 4, 5]. Grafiati platformasi tomonidan taqdim etilgan "Xarajatlar"ga oid jurnal maqolalari to'plami ham xarajatlarni boshqarish va hisobga olishning turli jihatlarini o'rganishda muhim resurs bo'ldi [6].

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Moliya vazirligi, Iqtisodiyot va sanoat vazirligi ma'lumotlari, shuningdek, tarmoq korxonalarining (masalan, sanoat, qurilish, transport, xizmat ko'rsatish sohasidagi) moliyaviy hisobotlari, ichki audit hisobotlari va tashqi auditorlik xulosalari ham axborot bazasining muhim qismiga aylandi. Bu ma'lumotlar amaliy vaziyatni baholash va tavsiyalarni asoslash uchun empirik asos bo'lib xizmat qildi.

Xalqaro tashkilotlarning (IFAC, IASB) rasmiy veb-saytlari, hisobotlari va tavsiyalari hamda Grafiati platformasi kabi ilmiy resurslar [6] tadqiqot uchun qimmatli ma'lumotlar manbai bo'ldi.

Xarajatlar hisobi auditini xalqaro tajribalar asosida takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari O'zbekiston tarmoq korxonalari kontekstida chuqur tahlil qilinib, mavjud bo'shliqlar aniqlandi va ularni bartaraf etish bo'yicha kompleks yondashuv taklif etildi. Bu yondashuv xalqaro standartlarning milliy sharoitlarga moslashuvini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, O'zbekiston iqtisodiyotining o'ziga xos tuzilishi, milliy hisob siyosati va mahalliy qonunchilikning xalqaro standartlar bilan uyg'unlashuvi nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro audit standartlari (XAS) va ilg'or xorijiy tajribalarni (masalan, faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash – ABC metodologiyasi) O'zbekiston tarmoq korxonalarida xarajatlar hisobi auditiga integratsiya qilishning ilmiy asoslari ishlab chiqildi. Bunda, ABC metodologiyasining xarajatlarni aniqroq taqsimlash va ularning kelib chiqish sabablarini tushunishdagi afzalliklari audit jarayonida xarajatlar samaradorligini baholashda muhim ustunlik berishi ilmiy jihatdan asoslandi [6]. Bu integratsiya moliyaviy hisobot va audit jarayonlarini standartlashtirish, shu bilan moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligi va qiyoslanuvchanligini yaxshilashga qaratilgan strategik qadam sifatida baholanadi [1].

Tarmoq korxonalarida xarajatlar auditining o'ziga xos xususiyatlari (masalan, tijorat banklari va xizmat ko'rsatish korxonalari misolida) chuqur o'rganilib, ularda xalqaro tajribani joriy etishning amaliy mexanizmlari va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar aniqlandi. Xususan, tijorat banklarida audit jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etishning muhimligi, shuningdek, ichki audit tizimini mustahkamlash zarurati ilmiy jihatdan asoslandi [3]. Xizmat ko'rsatish korxonalarida mehnat, ijara, aloqa, marketing va boshqaruv xarajatlarining yuqori ulushini hisobga olgan holda auditni takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqildi [5].

Raqamli texnologiyalar (Katta ma'lumotlar tahlili, sun'iy intellekt, blokcheyn) xarajatlar auditining samaradorligi, aniqligi va firibgarlikni aniqlash imkoniyatlariga ta'siri

Date: 17th June-2026

tizimli tahlil qilindi. Ushbu texnologiyalarni O'zbekiston tarmoq korxonalarida xarajatlar auditiga joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi, bu esa auditorlarning raqamli savodxonligi va tahliliy ko'nikmalarini oshirish, zamonaviy audit dasturlari va vositalaridan foydalanish orqali ularning kasbiy faoliyati sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

O'zbekiston tarmoq korxonalarida xarajatlar hisobi auditini takomillashtirish bo'yicha kompleks tavsiyalar tizimi ishlab chiqildi. Bu tavsiyalar moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini oshirish, korxonalarining raqobatbardoshligini mustahkamlash hamda xalqaro bozorlarga integratsiyalashuvini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lib, ularning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari O'zbekiston Respublikasi auditorlik tashkilotlari, tarmoq korxonalari, Moliya vazirligi, Iqtisodiyot va sanoat vazirligi, shuningdek, oliy ta'lim muassasalari uchun muhim amaliy ahamiyatga ega.

Auditorlik tashkilotlari uchun: Xarajatlar hisobi auditini xalqaro standartlar asosida amalga oshirish bo'yicha metodologik qo'llanma sifatida xizmat qiladi. Tadqiqotda ishlab chiqilgan tavsiyalar audit jarayonlarining samaradorligini oshirish, audit sifatini yaxshilash va xalqaro talablarga mos keladigan audit xulosalarini shakllantirishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar auditorlik firmalarining texnologik salohiyatini oshirishga, katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish va anomaliyalarni aniqlash imkoniyatlarini kengaytirishga yo'naltirilgan.

Tarmoq korxonalari uchun: Xarajatlar hisobini tashkil etish va ichki nazorat tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy ko'rsatmalar beradi. Xalqaro tajribani joriy etish bo'yicha tavsiyalar korxonalarga moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini oshirish, xarajatlarni samarali boshqarish va resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, korxonalarining investitsion jozibadorligini oshiradi, xorijiy investorlarni jalb qilishga yordam beradi va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

Davlat boshqaruvi organlari uchun (Moliya vazirligi, Iqtisodiyot va sanoat vazirligi): Auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka integratsiya qilish bo'yicha asosli takliflar va yo'nalishlar taqdim etadi. Bu esa, mamlakatda moliyaviy hisobotlarning umumiy sifatini oshirish, iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Oliy ta'lim muassasalari uchun: "Buxgalteriya hisobi", "Audit" va "Moliyaviy nazorat" yo'nalishlaridagi o'quv dasturlari, darsliklar va o'quv qo'llanmalarini zamonaviy talablar va xalqaro tajribalar asosida boyitish uchun nazariy va amaliy materiallar manbai bo'lib xizmat qiladi. Talabalarning xarajatlar hisobi audit bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirishga, ularni zamonaviy audit amaliyotiga tayyorlashga yordam beradi.

Date: 17th June-2026

Mavzuga oid mahalliy va xalqaro miqyosdagi ilmiy adabiyotlarning chuqur va tanqidiy tahlil qilinishi, jumladan, 2020-yildan keyin nashr etilgan dolzarb manbalarga tayanish [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Ilmiy bilishning zamonaviy usullari (tizimli, qiyosiy, mantiqiy-deduktiv va induktiv tahlil, statistik tahlil, ekspert baholash) kompleks tarzda qo'llanilishi, bu esa tadqiqotning har tomonlama va ob'ektiv bo'lishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi, Xalqaro Audit Standartlari va Xalqaro Buxgalteriya Hisobi Standartlari talablariga qat'iy rioya qilinishi, bu esa tavsiyalarning huquqiy va metodologik asosini mustahkamlaydi.

Tarmoq korxonalarining amaliy faoliyati, moliyaviy hisobotlari va auditorlik xulosalarining tahlili natijalariga asoslanish, bu empirik ma'lumotlarning ishonchliligini ta'minlaydi.

Olingan xulosalar va ishlab chiqilgan tavsiyalarning amaliyotda sinovdan o'tkazilishi va ularning samaradorligini baholash imkoniyatlari, bu esa tadqiqot natijalarining hayotiyligini tasdiqlaydi.

Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning maqsadlariga erishish, ilmiy bo'shliqlarni to'ldirish va O'zbekiston tarmoq korxonalarida xarajatlar hisobi auditini takomillashtirish bo'yicha asosli ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishning xalqaro tajribasini chuqur tahlil qilib, uni O'zbekiston tarmoq korxonalariga joriy etishning ilmiy-metodologik asoslarini ishlab chiqdi. Xalqaro audit standartlari va faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash (ABC) kabi ilg'or metodologiyalarni integratsiya qilishning ahamiyati, shuningdek, tijorat banklari va xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlar auditining o'ziga xos jihatlari o'rganildi. Raqamli texnologiyalarning audit samaradorligini oshirishdagi roli va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llari ko'rsatildi. Natijada, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlash, korxonalarning raqobatbardoshligini mustahkamlashga qaratilgan kompleks tavsiyalar tizimi ishlab chiqildi. Bu esa mamlakatimizda audit amaliyotini takomillashtirishga muhim hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1] Pardayev M.Q., Xolmatov N.M. Xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvidan o'tkazish metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2022, № 6. – <https://iqtisodiyot.tsue.uz/article/view/1063>
- [2] Xolmatov N.M. Xalqaro audit standartlari asosida xarajatlar hisobini tekshirishning zamonaviy yondashuvlari. Moliyaviy tadqiqotlar, 2022, № 2. – <https://journal.tfi.uz/index.php/ft/article/view/205>

Date: 17th June-2026

- [3] Karimov A.A., G'ulomov S.S. Sanoat korxonalarida xarajatlar hisobi va auditi tizimini takomillashtirish yo'llari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2023, № 4. – <https://iqtisodiyot.tsue.uz/article/view/1342>
- [4] Abdullayev A.M., Ismanov Z.A. Xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvdan o'tkazishda axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari. Biznes-ekspert, 2021, № 10. – <https://biznes-ekspert.uz/index.php/be/article/view/135>
- [5] Pardayev M.Q. Xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvdan o'tkazishning nazariy va amaliy masalalari. Monografiya. Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2021.
- [6] G'ulomov S.S., Xolmatov N.M. Xalqaro tajribada xarajatlar hisobini audit qilishning dolzarb masalalari. Iqtisodiyot va moliya, 2024, № 1. – <https://iqtisodiyotvamoliya.uz/index.php/iqtisodiyotvamoliya/article/view/123>
- [7] Ismanov Z.A. Xarajatlar hisobini auditorlik tekshiruvdan o'tkazishda ichki nazorat tizimining ahamiyati. Moliyaviy tadqiqotlar, 2023, № 3. – <https://journal.tfi.uz/index.php/ft/article/view/312>

